

Milena Niewielska

Uniwersytet Śląski w Katowicach

EFEKT SYNERGII W PRYZMACIE ZRÓWNOWAŻONEJ KONSUMPCJI WPŁYWAJĄCEJ NA JAKOŚĆ ŻYCIA WSPÓŁCZESNYCH I PRZYSZŁYCH POKOLEŃ

„Społeczeństwo konsumpcji jest także społeczeństwem przyuczania do konsumpcji, społecznego tresowania i wdrażania w konsumpcję, innymi słowy, nowym, swoistym modelem uspołecznienia, mającym związek z pojawieniem się nowych sił wytwórczych monopolistyczną restrukturyzacją systemu gospodarczego o wysokim poziomie produkcji”.

Jean Baudrillard, „Społeczeństwo konsumpcyjne. Jego mity i struktury”.

Streszczenie (abstrakt): Autorka zwraca uwagę na zjawisko synergii w wielowymiarowym akcie konsumpcji, takiej, w której nabywca uwzględnia zasady zrównoważonego rozwoju. Wskazuje na wyzwania przed jakimi stoi konsumpcja w ponowoczesnym społeczeństwie. Zrównoważony rozwój można postrzegać jako alternatywę w efekcie synergii. Jest to szansa zarówno dla obecnych, jak i przyszłych pokoleń. Niniejsze opracowanie wskazuje na dość „modne” obecnie pojęcie zrównoważonej konsumpcji. Korzystając z baumanowskiej wizji ponowoczesności i goffmanowskiej wizji ról społecznych, autorka stara się zwrócić uwagę na synergię w optymalnym, świadomym i odpowiedzialnym korzystaniu z dostępnych zasobów naturalnych, dóbr i usług, które przyczyni się do wzrostu jakości życia współczesnych jak i przyszłych pokoleń.

Słowa kluczowe: efekt synergii, zrównoważona konsumpcja, jakość życia.

SYNERGY EFFECT IN THE RESPONSIBILITY OF SUSTAINABLE CONSUMER AFFECTING THE QUALITY OF LIFE OF CONTEMPORARY AND FUTURE GENERATIONS

Abstract: The author draws attention to the phenomenon of synergy in the multidimensional act of consumption, one in which the buyer takes into account the principles of sustainable development. It indicates the challenges faced by consumption in postmodern society. Sustainable development can be seen as an alternative in synergy. This is an opportunity for both present and future generations. This study points to the rather "fashionable" concept of sustainable consumption at present. Using the theory of Bauman's vision of postmodernity of Goffman's vision of social roles, the author tries to draw attention to the synergy in the optimal, conscious and responsible use of

available natural resources, goods and services, which will contribute to the increase in the quality of life of contemporary and future generations.

Keywords: synergy effect, sustainable consumption, quality of life.

Wstęp

Celem niniejszego artykułu jest podjęcie próby ukazania, w jaki sposób efekt synergii może wpływać na kształtowanie zrównoważonej konsumpcji. Współczesny świat ukazuje nam procesy globalizacji, które mają wymiar gospodarczy, społeczny i polityczny. W artykule skupię się na procesie społecznym, w aspekcie efektu synergii, pojęcia zrównoważonej konsumpcji i jej wpływu na losy obecnych i przyszłych pokoleń.

Niebywale „modnym” jak na miarę współczesnych czasów okazało się pojęcie zrównoważonego rozwoju. Pojęcie owo zostało przypisane do wymiaru gospodarczego, społecznego i politycznego. Szybkie procesy globalizacyjne, multikulturalizm, bezrobocie, marginalizacja, ubóstwo, rasizm itd. tworzą obraz świata niespokojnego. Życie we wszystkich aspektach - gospodarczych, społecznych, politycznych - potrzebuje zrównoważonego rozwoju współczesnego człowieka, stanowi bowiem szansę na poprawę jakości życia. Zrównoważonego rozwoju w aspekcie ekologicznym jak i społecznym nie można rozpatrywać bez uwzględnienia odpowiedzialnej i zrównoważonej konsumpcji. Wizja świadomego konsumenta, który wpływa na poprawę podmiotów gospodarczych w sposób świadomy przyczynia się do odejścia od wizji uprzedmiotowienia człowieka i przejścia do wizji człowieka - świadomego i wolnego od produktów zglobalizowanego świata. Wolność bowiem przejawia się w świadomym, niezmanipulowanym wyborze.

Definicje synergii w literaturze stanowią podstawę do przedstawienia tego zjawiska w ujęciu zrównoważonej konsumpcji. Korzyści wynikające z łączenia dobrych praktyk, mających na celu ograniczenie konsumpcji do rzeczy ważnych i mniej ważnych, a przede wszystkim świadomości w rozróżnieniu tych dwóch aspektów, przyczynią się m in. do świadomości w wybieraniu produktów. Świadomy wybór konsumenta jest częścią sukcesu w tworzeniu zrównoważonej konsumpcji. Negatywna postawa konsumenta pod względem sztucznych opakowań produktów przyczynia się także do zmian w postawie producentów.

O efekcie synergii w zrównoważonym rozwoju

Synergia nierozłącznie jest związana z systemowym pojmowaniem rzeczywistości, zjawisko synergii dostrzeżone było wcześniej, nim pojawiła się ogólna koncepcja systemu. Już w starożytności Arystoteles zauważył, że całość to coś więcej niż suma poszczególnych części. W definiowaniu synergii, gdzie przeciwstawia się system złożony z podsystemów zbiorowi podsystemów rozpatrywanych w izolacji, szczególna uwaga jest zwracana bądź na nowe właściwości systemu względnie na przewagę efektu złożonego uzyskiwanego przez system nad efektem bazowym wyznaczanym przez sumę efektów poszczególnych

podsystemów¹. Według Leszka Krzyżanowskiego „zjawisko synergii określa się jako polegające na tym, że współdziałające elementy dają wypadkowy wynik pod jakimś względem większy niż prosta suma skutków wywołanych przez każdy czynnik z osobna”². W ogólnym ujęciu synergia to efekt współdziałania przynajmniej dwóch podmiotów, którego wynik ma większą wartość niż suma wyników uzyskanych przez te same podmioty działające oddzielnie. Pojęcie synergii od kilkunastu lat jest powszechnie stosowane w aspekcie finansów, rachunkowości czy zarządzania i nie jest niczym innym jak współdziałaniem, kooperacją czynników, skuteczniejszą niż suma ich oddzielnych działań³.

Według Raymonda Bernarda Cattella „synergia jest globalną energią dostępną dla grupy w toku podejmowania przez nią aktywności. Grupa generuje ten rodzaj energii w procesach komunikacji, co jest niezbędnym warunkiem powodzenia w przedsięwzięciach zespołowych”⁴.

Osiągnięcie zrównoważonego rozwoju wymaga konsekwentnego przestrzegania podstawowych zasad egzystencji ludzkiej - zasady tolerancji i zasady synergii. Respektowanie zasady tolerancji odzwierciedla pragnienie ludzi, by żyć w pokoju w warunkach szybko rosnącej kondensacji środowiska w wyniku szybkiego wzrostu populacji, natomiast zasada synergii to nic innego jak dążenie do ochrony życia i przetrwania gatunku ludzkiego w warunkach postępującej degradacji środowiska naturalnego i społecznego⁵.

Zrównoważony rozwój to nie tylko kwestia ochrony środowiska w ujęciu tradycyjnym. Jest to przede wszystkim rozwój, uwarunkowany przestrzenią ekologiczną, a poprzez zakładaną synergię aspektów ekonomicznych, środowiskowych i społecznych, bezpieczny i korzystny zarazem dla człowieka, środowiska i gospodarki. Nie jest więc „hamulcem” postępu, a jego „stymulatorem”. Jest to pewien sposób na życie i pewna forma etyki, dająca możliwość wyboru form konsumpcji i produkcji. Jest to również „moda”, ponieważ konsument kojarzy produkt ekologiczny z czymś bezpiecznym i zdrowym, z czymś przede wszystkim nowoczesnym⁶. Wymiar aksjologiczny, etyczny czy odpowiedzialność wiążą się z kolei z racjonalnością społeczną, obywatelską, która zderza się z racjonalnością techniczną i ekonomiczną. Aby zapewnić ich „przystawalność”, należałoby dążyć do synergii, lecz jest niezwykle trudna i żmudna praca w złożonym, podzielonym, chaotycznym, zglobalizowanym, utechniczonym świecie. Tylko szerokie i zdecydowane wdrażanie – od

¹ J. Bućko, *Podstawy analitycznej metody badania efektów synergetycznych*, „Problemy Eksploatacji - Maintenance Problems” nr (4) 2010, s. 215-216.

² L. Krzyżanowski, *O podstawach kierowania organizacjami inaczej: paradygmaty, metafory, modele, filozofia, metodologia, dylematy, trendy*, Warszawa 1999, s. 194.

³ A. Pietrzyk, *Synergia wartości i usług edukacyjnych we współpracy uczelni wyższej z partnerem komercyjnym – studium przypadku*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” nr (225) 2015, s. 146.

⁴ M. Domagalska-Grędyś, *Czy efektem synergii nie sprzyja indywidualizm? Przykład gospodarstw zrzeszonych*, „Roczniki Ekonomiczne Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy” nr 6 2013, s. 200.

⁵ W. Sztumski, *Idea zrównoważonego rozwoju a możliwości jej urzeczywistnienia*, „Problemy Ekorozwoju” nr (2) 2006, s. 75.

⁶ J. Toruński, *Aspekty środowiskowe zrównoważonego rozwoju obszarów prawnie chronionych*, „Zeszyty Naukowe Akademii Podlaskiej w Siedlcach: Administracja i Zarządzanie” nr (84) 2010, s. 22.

szczebla lokalnego do globalnego i kosmicznego – koncepcji rozwoju trwałego, samopodtrzymującego się, przyjaznego dla ludzi, dla przyszłych pokoleń, może zapewnić lepszą przyszłość obecnych i przyszłych pokoleń⁷.

W 1987 roku Światowa Komisja ds. Środowiska i Rozwoju pod przewodnictwem Gro Harlem Brundtland przygotowała Raport „Nasza Wspólna Przyszłość”, który wskazał główne cele mające na celu wzmocnienie efektu synergii. Wśród nich znalazły się m.in.: ochrona i przywracanie bogactw naturalnych, zmiana jakości wzrostu gospodarczego, profile technologiczne oraz zaspokajanie egzystencjalnych potrzeb ludzkości, takich jak praca czy energia. W raporcie zdefiniowano zrównoważony rozwój jako taki, który odpowiada potrzebom teraźniejszości bez pogarszania zdolności rozwojowej przyszłych pokoleń. Niezmiernie ważną kwestią jest zasada racjonalnego gospodarowania, uwzględniającego procesy rozwojowe w skali globalnej. Wdrażanie staje się zatem prewencją zamiast naprawy oraz edukacją i kształtowaniem świadomości ekologicznej. Wciąż poszukuje się nowych modeli konsumpcji, wzorców etycznych i moralnych, jak również modeli dla biznesu, które umożliwiłyby zrównoważony i trwały rozwój obecnych i przyszłych pokoleń⁸.

Zrównoważona konsumpcja – imperatyw wyboru

Najpopularniejsza definicja zrównoważonej konsumpcji została przyjęta na symposium norweskim w Oslo Roundtable w 1994 roku. Definicja ta mówi, że zrównoważona konsumpcja występuje wtedy, „gdy konsumujemy dobra materialne i usługi w stopniu wystarczającym, by zaspokoić podstawowe potrzeby i osiągnąć wyższą jakość życia, minimalizując zużycie zasobów naturalnych, materiałów szkodliwych dla środowiska, powstających na wszystkich etapach produkcji, nie ograniczając jednocześnie praw następnym pokoleń do takiej konsumpcji”⁹. W takim ujęciu konsumpcja pozwala zaspokoić podstawowe potrzeby i osiągnąć wyższą jakość życia za pomocą dóbr minimalizujących presję na środowisko na wszystkich etapach produkcji, zachowując przy tym trwałość zasobów dla następnym pokoleń¹⁰. Inną definicją, również istotną, jest definicja mówiąca, iż jest to „taki proces korzystania z dóbr i usług, który zaspokaja podstawowe potrzeby i przynosi lepszą jakość życia wraz z równoczesnym obniżaniem zużycia zasobów naturalnych, materiałów toksycznych oraz emisji odpadów i zanieczyszczeń w całym cyklu życia (produktu) tak, aby nie ograniczyć możliwości przyszłych pokoleń do zaspokojenia własnych potrzeb”¹¹.

Analizując transformację nowożytnego Zachodu, jak twierdzi historyk Neil McKendrick, należy mówić o rewolucji konsumpcyjnej. Konsumpcja według Neila McKendrick

⁷ L.W. Zacher, *Człowiek – środowisko: zderzenie racjonalności, ideologii i interesów*, [w:] *Theoria i praxis zrównoważonego rozwoju. 30 lat od ogłoszenia Raportu Brundtland*, (red.) R. F. Sadowski, Z. Łepko, Warszawa 2017, s. 552.

⁸ D. Jaźwińska, *Rozwój przyszłych pokoleń i jego zrównoważenie*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” nr (516) 2018, s. 53-54.

⁹ W. Łuczka, *Zrównoważona konsumpcja i uwarunkowania jej rozwoju*, „Handel Wewnętrzny” numer 6 (365) 2016, s. 137.

¹⁰ Ibidem, s. 137.

¹¹ B. Jaros, *Zrównoważona konsumpcja w praktyce. Raport z badań*, „Optimum. Studia Ekonomiczne” nr (81) 2016, s. 149.

jest zaniechanym aspektem rozwoju nowoczesnych społeczeństw, mającym niebagatelne znaczenie dla ich kształtowania się. Spojrzenie na przemiany cywilizacyjne w XVIII wieku przez pryzmat rewolucji przemysłowej daje perspektywę jednoaspektową, zbyt wąską¹².

Porządek społeczeństwa producentów był oparty na silnej normatywnej regulacji, funkcjonowanie w jego ramach wymagało znacznego konformizmu. Modelem panującym w nim relacji i ładu społecznego była fabryka. Zygmunt Bauman stwierdził, iż produktem fabryki był nie tylko określony towar, a społeczeństwo producentów „przysposabiało swych członków do pracy w przemyśle i służby w wojsku. W związku z tym krzewiono i pielęgnowano posłuszeństwo, konformizm i zdolność do mozolnej pracy i monotonnej rutyny. Wśród wad, które należało wytepić, znalazły się natomiast fantazja, pasja, duch buntu i niechęć do kroczenia w szeregu”¹³. Zygmunt Bauman zaproponował wizję instytucji panoptycznej. To swoistego rodzaju projekt doskonałego więzienia, w którym skazańcy cały czas mogą być obserwowani przez strażników, choć sami nie wiedzą, czy i kiedy są podglądani. Ostatecznym celem instytucji panoptycznych jest wprowadzenie idealnej regulacji normatywnej, skutkującej absolutnym, opartym na uwewnętrznionej kontroli posłuszeństwem¹⁴. Pozostając przy roli konsumenta, należy wspomnieć o aspekcie konsumpcji ukrytej Thorsteina Veblena. Z kolei Erving Goffman odwołuje się do zjawiska ukrytej konsumpcji. Jest to według niego forma opozycyjna wobec veblenowskiej konsumpcji na pokaz. Człowiek staje się aktorem społecznym nastawionym na konformizm konsumpcyjny, podporządkowany normom w przestrzeni publicznej, rezygnuje z nich w życiu prywatnym. Tak jak konsumpcja na pokaz wymaga „widzów”, tak konsumpcja ukryta sprowadza się, jak pisze Erving Goffman, do „domowego zacisza”. Wskazuje się na akcent indywidualnej motywacji podejmowania i kreowania określonych ról. Może nią być według niego na przykład pragnienie wywołania lepszego wrażenia własnej osoby w oczach innych. Publiczne odgrywanie roli jest często podyktowane nakazami wpisanymi w kulturę i nie idzie za rzeczywistymi potrzebami człowieka. W przestrzeni społecznej pojawia się podział na przestrzeń publiczną oraz przestrzeń prywatną. Konsumpcja w zaciszu domowym stanowi kulisy życia publicznego, którego społeczne znaczenie wymaga chociażby zmiany rekwizytów czy repertuaru zachowań. Dla Goffmana życie publiczne człowieka jest angażującym i często niewdzięcznym zajęciem określonym sztywnymi ramami, podczas gdy sfera domowa pozwala wchodzić jedynie w te role, które wypływają z autentycznych potrzeb. Konsumpcja na pokaz tkwi w zachowywaniu reguł i posługiwaniu się modelami reakcji adekwatnymi do sytuacji i zamierzonego efektu¹⁵.

Zrównoważona konsumpcja stanowi rdzeń zrównoważonego rozwoju, który poprzez racjonalizację zachowań konsumpcyjnych, wiąże się z racjonalnością samej potrzeby, wiedzy o możliwościach jej zaspokojenia, dostępnością produktów i możliwością ich wyboru,

¹² Ł. Iwasiński, *Narodziny społeczeństwa konsumpcyjnego*, „Sensus Historiae” nr XVIII (2015/1), s. 133.

¹³ Ł. Iwasiński, *Spółeczeństwo konsumpcyjne w ujęciu Zygmunta Baumana*, „Kultura i Społeczeństwo” nr (4) 2015, s. 5-6.

¹⁴ Ibidem, s. 6.

¹⁵ P. Gębala, *Homo consumers*, „Studia Medioznawcze” 4 (35) 2008, s. 17-18.

jak również refleksją pozakupową. Racjonalne zachowanie konsumenta jest celowe, świadome, przemyślane, rozważne i wewnętrznie spójne oraz zaplanowane¹⁶. Nie można mówić o zrównoważonej konsumpcji, nie uwzględniając wymiarów dekonsumpcji. Istnieje kilka zasadniczych wymiarów dekonsumpcji. W ujęciu zrównoważonego rozwoju w zakresie zjawiska jakim jest konsumpcjonizm istotną rolę odgrywa konsumpcja racjonalna. W tabeli poniżej zawarte zostały wymiary dekonsumpcji jej wymiar, cechy i skutki.

Tabela 1. Zrównoważona konsumpcja w ujęciu wymiarów dekonsumpcji.

Wymiar	Cecha	Skutek
wzrost niepewności sytuacji współczesnych gospodarstw domowych	niepewność rynków finansowych, życie na kredyt, brak stabilności zatrudnienia, strach przed wykluczeniem, przed nowymi odmianami chorób, strach przed konfliktami zbrojnymi oraz innymi katastrofami żywiołowymi	domowy budżet może przyczynić się do zmniejszenia zadłużenia gospodarstwa domowego lub niepodejmowania decyzji, które mogłyby spowodować jego wzrost kosztów w gospodarstwie domowym
ilość zamieniana na rzecz wzrostu aspiracji jakościowych	znużenie i niepokój w kulturze hiperkonsumpcji	aspiracje jakościowe przejawiają zwolennicy ruchu slow: <i>slow food</i> i <i>slow living</i> oraz tak zwani <i>downshifterzy</i>
sfera materialna na rzecz sfery niematerialnej	usługi i związane z nimi zjawisko serwicyzacji - od materialnego do emocjonalnego	wszelkiego rodzaju wypożyczalnie, usługi najmu czy pralnie publiczne lub nowe w usługi typu car-sharing, minimalizacja konsumpcji dóbr ruchomych przez gospodarstwo domowe, stymulacja rynku. Zjawisko serwicyzacji. Większa ilość czasu wolnego, pozwalającego na przeżywanie wrażeń i zbieraniu doświadczeń
konsumpcja racjonalna	racjonalizacja i zwrot ku konsumpcji zrównoważonej. Zmiany w świadomości konsumentów zachodzące przede wszystkim w sferze żywienia, wzrostu wiedzy na temat certyfikatów i chęci nabywania towarów certyfikowanych, redukcji wytwarzanych odpadów przez redukcję zakupów w pierwszej kolejności oraz unikanie nadmiernej ilości opakowań oraz ich recykling w sferze	satysfakcjonujące zaspokojenie potrzeb w taki sposób, który nie pozabawia przyszłych pokoleń podobnej satysfakcji – <u>osiągnięcie efektu zrównoważonego rozwoju</u>

¹⁶ K. Mazurek-Łopacińska, M. Sobocińska, *Determinanty zrównoważonej konsumpcji w Polsce – wybrane zagadnienia*, „Problemy Zarządzania, Finansów i Marketingu” nr (35) 2014, s. 173.

	transportu np. poprzez zastąpienie jazdy samochodem rowerem lub środkiem komunikacji publicznej	
--	---	--

Źródło: Opracowanie własne, na podstawie A. Neale, *Zrównoważona konsumpcja. Źródła koncepcji i jej zastosowanie*, „Prace geograficzne”, Kraków 2015, zeszyt 141, s. 143-144.

Zrównoważona konsumpcja ma na celu kreowanie lepszej jakości życia, tzw. zrównoważoną jakość życia. Zapewnienie lepszej jakości życia oznacza całkowite docenianie trzech sfer jakości życia:

- sferę materialną - jakość typu „mieć”;
- sferę psychiczną, emocjonalno-mentalną - jakość typu „być”;
- sferę duchową, sferę uczuć - jakość typu „kochać”.

Gdy sfery te pozostają ze sobą w równowadze, to możliwe jest osiągnięcie stanu harmonii zbliżonego do ideału (równowagi), zarówno w zakresie jakości życia, jak i rozwoju. Należy bowiem pamiętać, że „będąc ludźmi powinniśmy jakość życia odczuwać we wszystkich trzech wymiarach („mieć”, „być” oraz „kochać”) i dążyć do ich zrównoważenia. Osiągnięcie zrównoważonej jakości życia wymaga m.in. zrównoważonej konsumpcji, która jest skorelowana z zachowaniami ekologicznymi konsumentów i ich świadomością w tym zakresie”¹⁷.

Podsumowanie

Reasumując, efekt synergii jest niezwykle istotnym elementem w kształtowaniu i współtworzeniu zrównoważonej konsumpcji. Racjonalna konsumpcja oraz świadomość społeczna są niebywale istotnymi elementami w budowaniu zrównoważonej konsumpcji

Sfera funkcjonowania ludzi w społecznościach i mniejszych grupach jest niewątpliwie trudno mierzalnym zjawiskiem. Podstawowym problemem w związku z badaniem zjawiska synergii jest jej nieuchwytność, niemierzalność. Trudno jest jednoznacznie powiedzieć, kiedy się pojawia, i czy w ogóle ma miejsce. Jest jednak zjawiskiem, które może przyczyniać się do kształtowania zrównoważonej konsumpcji. Jedność grupowa, świadomość względem produktów, które w dobie ponowoczesności człowiek wybiera w dużej mierze przyczynia się do osiągnięcia zrównoważonego rozwoju. Poważnym problemem dla osiągnięcia zjawiska synergii, która przyczyni się do zrównoważonej konsumpcji w ponowoczesnym styku życia jest według Zygmunta Baumana - „niespójność, niekonsekwencja postępowania, fragmentaryzacja i epizodyczność rozmaitych sfer aktywności jednostek”¹⁸. Puentą niniejszego opracowania niech będzie jedno ze zdań przedstawione w Rezolucji przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne w dniu 25 września 2015 roku – „widzimy świat, w którym w każdym kraju ma miejsce trwałe i zrównoważony wzrost gospodarczy

¹⁷ B. Jaros, op.cit, s. 149.

¹⁸ Z. Bauman, *Ponowoczesne wzory osobowe*, „Studia Socjologiczne” 2011, nr 1 (200), s. 435.

sprzyjający integracji społecznej, a wszyscy mają możliwość godnej pracy. Świat, w którym obowiązują wzorce zrównoważonej konsumpcji i produkcji, a wykorzystanie wszystkich zasobów naturalnych – od powietrza po glebę, od rzek, jezior i formacji wodonośnych po morza i oceany – ma charakter zrównoważony¹⁹.

Bibliografia:

1. Bauman Z., *Ponowoczesne wzory osobowe*, „Studia Socjologiczne” 2011, nr 1 (200).
2. Bućko J., *Podstawy analitycznej metody badania efektów synergetycznych*, „Problemy Eksploatacji - Maintenance Problems” nr (4) 2010.
3. Domagalska-Grędyś M., *Czy efektem synergii nie sprzyja indywidualizm?: przykład gospodarstw zrzeszonych*, „Roczniki Ekonomiczne Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy” nr (6) 2013.
4. Gębała P., *Homo consumers*, „Studia Medioznawcze” 4 (35) 2008.
5. Iwasiński Ł., *Narodziny społeczeństwa konsumpcyjnego*, „Sensus Historiae” nr XVIII (2015/1).
6. Iwasiński Ł., *Spółczesność konsumpcyjna w ujęciu Zygmunta Baumana*, „Kultura i Społeczeństwo” nr 4-2015.
7. Jaros B., *Zrównoważona konsumpcja w praktyce. Raport z badań*, „Optimum. Studia Ekonomiczne” nr (81) 2016.
8. Jaźwińska D., *Rozwój przyszłych pokoleń i jego zrównoważenie*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” nr (516) 2018.
9. Krzyżanowski L., *O podstawach kierowania organizacjami inaczej: paradygmaty, metafory, modele, filozofia, metodologia, dylematy, trendy*, Warszawa 1999, s. 194.
10. Łuczka W., *Zrównoważona konsumpcja i uwarunkowania jej rozwoju*, „Handel Wewnętrzny” numer 6 (365) 2016.
11. Organizacja Narodów Zjednoczonych, Rezolucja przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne w dniu 25 września 2015 r., Zgromadzenie ogólne 70. Sesja Pkt 15 i 116 programu obrad, 2015.
12. Pietrzyk A., *Synergia wartości i usług edukacyjnych we współpracy uczelni wyższej z partnerem komercyjnym – studium przypadku*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” nr (225) 2015.
13. Sztumski W., *Idea zrównoważonego rozwoju a możliwości jej urzeczywistnienia*, „Problemy Ekorozwoju” nr (2) 2006.
14. Toruński J., *Aspekty środowiskowe zrównoważonego rozwoju obszarów prawnie chronionych*, „Zeszyty Naukowe Akademii Podlaskiej w Siedlcach: Administracja i Zarządzanie” nr (84) 2010.
15. Zacher L. W., *Człowiek – środowisko: zderzenie racjonalności, ideologii i interesów*, [w:] *Theoria i praxis zrównoważonego rozwoju. 30 lat od ogłoszenia Raportu Brundtland*, (red.) R.F. Sadowski., Z. Łepko, Warszawa 2017.

¹⁹ Organizacja Narodów Zjednoczonych, Rezolucja przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne w dniu 25 września 2015 r., Zgromadzenie ogólne 70. Sesja Pkt 15 i 116 programu obrad, 2015, s. 4/40.